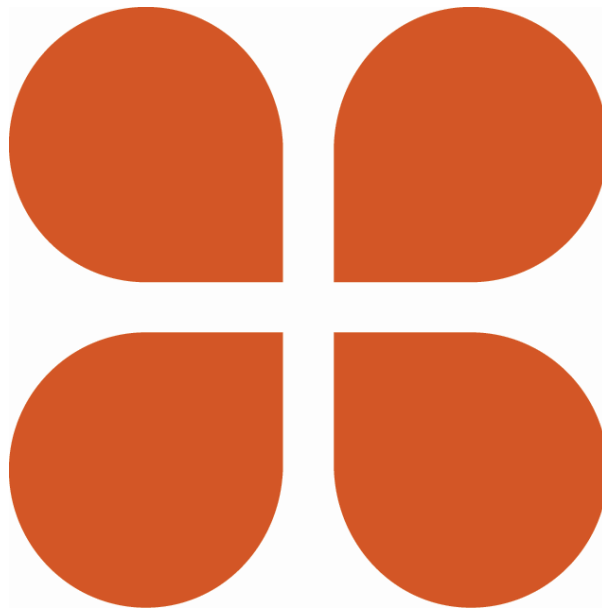

Vägledning för tillämpningen av Kulturminneslagen

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Denna publikation ingår i serien Vägledning för tillämpning av KML och finns även publicerad på webbplatsen: www.raa.se

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

© 2009 Riksantikvarieämbetet

Box 5405

114 84 STOCKHOLM

www.raa.se

riksant@raa.se

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Innehåll

1	Lagrum	5
1.1	Kulturminneslagen.....	5
1.2	Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.....	7
1.3	Kulturmiljöer i samband med annan lagstiftning	8
2	Skogsbruket och kulturmiljön	12
2.1	Roller och ansvar	12
2.2	Tillståndsprocessen och tillståndspliktens omfattning	15
2.2.1	Ansökan och individuell tillståndsprövning	16
2.2.2	Skogsbruksåtgärder – avverkning	19
2.2.3	Skogsbruksåtgärder – föryngringsåtgärder	20
2.2.4	Skogsbruksåtgärder – övriga åtgärder	23
2.3	Byte av markanvändning från skogs- till jordbruk	24
3	Jordbruket och kulturmiljön	25
3.1	Roller och ansvar	26
3.2	Tillståndspliktens omfattning	27
3.3	Byte av markanvändning från jord- till skogsbruk	28

Inledning

Denna vägledning belyser hur man från myndigheterna bör förfara då åtgärder inom jord- och skogsbruket berör fasta fornlämningar. Målgruppen är främst handläggare vid länsstyrelserna och Skogsstyrelsen.

Sveriges fasta fornlämningar ligger till allra största delen i mark som brukas kontinuerligt genom skogs- eller jordbruk. Alla fornlämningar, vare sig de är kända eller inte, är skyddade i lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML). Långtifrån alla fornlämningar är kända. Det finns anledning för både myndigheter och skogsbruk att verka för en medvetenhet om att i princip all mark är ett historiskt arkiv som både kan rymma viktig information om äldre tider och ge stora upplevelsevärden. Det finns även övriga kulturlämningar, som i dagens läge inte klassificeras som fast fornlämning, men som ändå är bevarandevärda, t.ex. sentida torpruiner och kolbottnar.

Olika inventeringar och uppföljningar visar att skador på fornlämningar är vanliga, i både skogs- och jordbruksmark. I skogen blir inte mindre än varannan fornlämning påverkad av det moderna skogsbruket på ett sätt som bryter mot KML (Studie av skador på fornlämningar i skogsmark, Rapport RAÄ 2006:2). I jordbruksmark är det ett särskilt problem med många små skador successivt, vilket på sikt blir stora sammantagna skador. Frågor om kulturarvsbrott behandlas dock inte närmare i detta sammanhang.

Syftet med vägledningen är att underlätta för i första hand länsstyrelserna att fatta riktiga och enhetliga beslut enligt kulturminneslagen. Detta är ett led i det statliga miljömålsarbetet, där miljö kvalitetsmålet Levande skogar anger att skogsmarken ska brukas på ett sådant sätt att fornlämningar inte skadas och att skador på övriga kända värdefulla kulturlämningar blir försumbara. Även jordbruksmark ingår i miljömålsarbetet, vilket bl.a. har som mål att odlingslandskapet skall vara öppet och variationsrikt och att kulturmiljöer skyddas och bevaras. Det kan framhållas att vägledningen även är tillämplig i samband med renskötsel och skogsbete. En bra hantering och en ökad kunskap om skogen och jordbruksmarken som kulturmiljö ger ett bevarat kulturarv som kan vara en resurs för både nutida och kommande generationer.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

1 Lagrum

Skyddet av fornlämningar och kulturmiljöer finns reglerat i flera olika lagar varav KML är den viktigaste. Men även miljöbalken och skogsvårdslagen, med tillhörande förordningar och föreskrifter, anger hur kulturmiljön ska tas till vara. Det är viktigt att känna till förhållandet mellan olika skydd och hänsynsregler, och rollfördelningen mellan myndigheter samt mellan myndigheter, markägare och utövare.

1.1 Kulturminneslagen

Andra kapitlet i KML behandlar frågor som rör skyddet av fornlämningar. De paragrafer som är tillämpliga när det gäller åtgärder i jord- och skogsbruket är främst 1, 2, 6, 10, 12 och 13 §§.

I portalparagrafen 1 kap. 1 § KML anges att den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas. Detta innebär att de allmänna bestämmelserna i denna inledande paragraf sålunda gäller det materiella kulturarvet i stort och inte bara de särskilt skyddade kategorierna. Ytterst vilar ansvaret för kulturmiljövården på staten genom att lagtillsynen ligger på länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet, men ansvaret ligger också på enskilda och på kommunala myndigheter. Det förhållandet att vården av det materiella kulturarvet är en nationell angelägenhet innebär sålunda inte att ansvaret ligger enbart på den statliga förvaltningen.

I 2 kap. 1 § KML definieras vad som är fasta fornlämningar utifrån tre kriterier: lämningar efter människors verksamhet under *forna tider*, som tillkommit genom *äldre tiders bruk* och som är *varaktigt övergivna*. Det avses då att fasta fornlämningar är sådana anläggningar eller lämningar från forna tider som är övergivna eller inte längre används eller brukas. Det måste givetvis förutsättas att bruket eller användningen hänför sig till anläggningens ursprungliga eller primära funktion. Därefter följer en lista över exempel på olika kategorier av fornlämningar. Den närmare tolkningen av vad som ska bedömas som fast fornlämning har utvecklats över tiden. Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har sammanställt en s.k. lämningstypslista, som består av en förteckning över de lämningstyper som används för olika kulturhistoriska lämningar i informationssystemet för fornminnen (FMIS). Förteckningen innehåller benämningar, definitioner etc., samt RAÄ:s syn på hur olika lämningar bör

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

bedömas antikvariskt med utgångspunkt i KML. I dokumentet redovisas den antikvariska bedömning som utvecklats vid RAÄ:s fornminnesinventeringar för den ekonomiska kartan. Lämningstypen finns rubricerad som "Informationssystemet för fornminnen – lista med lämningstyper och antikvarisk praxis", på adressen:

http://www.raa.se/cms/fornsok/for_yrkesanvandare/manualer.html

Enligt 2 kap. 2 § KML hör till en fast fornlämning ett så stort område på marken eller på sjöbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde, men om och hur fornlämningsområden ska fastställas behandlas inte mer ingående i detta sammanhang.

Fornlämningen har således ett areellt mer omfattande skydd än vad som redovisas i RAÄ:s digitala fornminnesregister FMIS, och på den ekonomiska kartan eller motsvarande (se vidare Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen Uppdragsarkeologi, avsnitt 1 *Samråd och tillståndsprövning inför arbetsföretag*). Det är viktigt att notera att kartmarkeringarna i FMIS har en varierande felmarginal. Särskilt i skogen bör man både från markägarehåll och myndigheter räkna med att markeringarna för fornminnen har en genomsnittlig felmarginal på ca 30 meter, ibland ännu mer. Vid arbetsföretag bör markägaren eller den av honom anlitate entreprenören alltid kontrollera fornlämningens läge i fält och inte bara utifrån kartan.

Vid tillståndsprövning är det normalt att länsstyrelsen ställer villkor avseende markägarens tilltänkta åtgärder inom angivna avstånd från fornlämningens synliga anläggningar. Villkoren för att bevara fornlämningen är beroende av dels fornlämningens art och betydelse, dels ingreppets omfattning, t.ex. typ av skogsbruksmetod.

KML anger vidare i 2 kap. 9 § att länsstyrelsen får besluta om användningen av mark i närheten av områden som avses i 2 kap. 2 §, under förutsättning att den pågående användningen inte avsevärt försvåras. Sådana föreskrifter kan avse att marken utanför fornlämningsområden inte får skräpas ner eller skötas på ett för kulturmiljön olämpligt sätt.

Enligt 2 kap. 6 § KML är det förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning, inräknat fornlämningsområdet.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

I 2 kap. 10 § KML anges att den som planerar ett arbetsföretag bör ta reda på om fornlämningar berörs och i så fall samråda med länsstyrelsen. Den som påträffar fornlämningar under arbete ska avbryta arbetet och anmäla fyndet till länsstyrelsen.

Enligt 2 kap. 12 § KML ska den som vill rubba, ändra eller ta bort en fast fornlämning, inklusive fornlämningsområdet, ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen. Tillstånd får lämnas om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse. Förekomst av fasta fornlämningar utgör sällan ett hinder för att kunna bedriva ett kontinuerligt jord- och skogsbruk, dock under förutsättning att de villkor som länsstyrelsen anger enligt 2 kap. 13 § KML efterlevs. Det bör framhållas att även ett fungerande samråd mellan markägaren och länsstyrelse är viktigt.

En särskild utredning enligt 2 kap. 11 § KML för att ta reda på om dolda, i dag ej kända fornlämningar berörs, krävs normalt inte i samband med pågående jord- och skogsbruk. Däremot kan särskild utredning komma i fråga vid större anläggningsarbeten, exempelvis vägbyggen för skogsbruket eller nybyggnation inom jordbruket. Om sådana anläggningsarbeten innebär ingrepp i fornlämningar kan det även bli aktuellt med arkeologisk förundersökning och/eller särskild undersökning enligt 13 § i dessa fall. Kostnadsansvaret för de arkeologiska arbetena ligger i regel hos den som söker tillstånd till ingrepp.

Enligt 2 kap. 13 § KML kan länsstyrelsen, som villkor för tillstånd enligt 12 §, ställa skäliga krav på "särskilda åtgärder" för att bevara fornlämningen, givetvis fornlämningsområdet inräknat. I skogs- och jordbruk handlar det oftast om att minimera ingreppen till en nivå som länsstyrelsen anser vara acceptabel och som därmed bevarar fornlämningen. I samband med skogsbruk innebär länsstyrelsens tillståndsbeslut med villkor vanligen ett användande av tillräckligt skonsamma metoder för att kunna bevara fornlämningen och att vissa säkerhetsavstånd beaktas i förhållande till fornlämningens synliga anläggning/anläggningar. Villkorens utformning är beroende av ingreppets omfattning i relation till fornlämningens art och betydelse.

1.2 Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.

Enligt rubricerade förordning ska länsstyrelsen, innan den fattar beslut i ett ärende enligt KML, och som kan medföra ersättningskyldighet eller på annat sätt är av större vikt, samråda med RAÄ. När det gäller skogs- och jordbruk förekommer det dock sällan sådana ärenden.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Vidare ska länsstyrelsen vid sin tillsyn över kulturminnesvärden i länet samverka med kulturminnesvårdande organ inom länet, särskilt läns museerna och motsvarande museer. När länsstyrelsen har fattat ett beslut enligt KML ska en kopia av beslutet genast sändas till RAÄ. Länsstyrelsen ska vidare underrätta RAÄ när fråga om åtal enligt 2 kap. 21 § har uppkommit. RAÄ ska också underrättas när fråga om skadestånd på grund av åsidosättande av föreskrifter i nämnda lag har uppkommit.

RAÄ ska underrätta lantmäterimyndigheten om sådana fasta fornlämningar som kan antas ännu inte vara införda i fastighetsregistrets allmänna del. I förordningens 5 § anges även att kommunen samt lantmäterimyndigheten genast ska underrättas om alla beslut enligt 2 kap. 12 § KML när de vunnit laga kraft.

1.3 Kulturmiljöer i samband med annan lagstiftning

I 2 kap. 18 § *regeringsformen* anges att om en pågående markanvändning avsevärt försvåras på grund av att det allmänna inskränkt rätten att använda marken, ska den enskilde vara tillförsäkrad ersättning för förlusten.

För de fornlämningar som återfinns i jordbruks- och skogsbruk möts två olika anspråk på marken; dels själva jord- och skogsbruket som är en pågående markanvändning, dels fornlämningskyddet som också kan ses som ett slags pågående markanvändning (regeringens skrivelse 2003/04:39 Uppföljning av skogspolitiken sid. 61).

Kulturminneslagens 2 kap. saknar regler för hur långtgående inskränkningar det är möjligt att göra i jord- och skogsbruket utan att komma i konflikt med *regeringsformen*. Några ersättningsregler som reglerar eventuella inskränkningar i pågående markanvändning finns heller inte i KML. Ett kontinuerligt jord- och skogsbruk, dvs. markanvändning primärt för jordbruksprodukter, timmer eller andra skogsprodukter, är liksom viss kompletteringsbebyggelse att betrakta som pågående markanvändning. Eftersom länsstyrelsen i de allra flesta fall bara anger villkor avseende plantering och markberedning och inte förbjuder skogs- och jordbruk på fornlämningar så är ersättningsfrågan sällan eller aldrig aktuell.

Även i de lagar som reglerar jord- och skogsbruk finns bestämmelser om att hänsyn ska tas till natur- och kulturvärden. Besluten får dock inte vara så ingripande att pågående

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

markanvändning avsevärt försvåras (12 kap. 8 § miljöbalken 1988:808 samt 30 § skogsvårdslagen 1979:429, SVL).

De ännu så länge fåtaliga kulturresevatnen utgör exempel på områdesskydd enligt *miljöbalken* och kan inbegripa fornlämningar. Eftersom normalt jord- och skogbruk i lagens mening vanligen inte är aktuellt i skyddade områden behandlas sådana frågor dock inte här. Miljöbalken reglerar dessutom vissa generella skydd och hänsyn som även gäller inom ramen för normalt jord- och skogsbruk, bland annat miljöbalkens regler för *biotopskydd* och *hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket*.

Länsstyrelsen har enligt miljöbalken tillsyn över naturvårdsfrågor som kan beröra kulturmiljön, bland annat genom biotopskyddet. Enligt *förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.* är en rad kulturlämningar generellt skyddade som biotopskydd. Detta ger ett indirekt skydd för kulturmiljön, exempelvis: alléer, källor med omgivande våtmark i jordbruksmark, odlingsrösen i jordbruksmark, pilevallar, småvatten och våtmarker i jordbruksmark med en areal av högst ett hektar i jordbruksmark, stenmurar i jordbruksmark, åkerholmar, holmar av natur- eller kulturmark med en areal av högst 0,5 hektar som omges av åkermark eller kultiverad betesmark. Länsstyrelsen får medge dispens enligt 7 kap. 11 § andra stycket miljöbalken, om det finns förutsättningar för det. Länsstyrelsen får även vidta de åtgärder som behövs för att vårda dessa biotopskyddsområden.

Jordbruksverkets föreskrifter SJVFS 1999:119 (ändrad 2006:17) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket innehåller restriktioner i samband med borttagande m.m. av brukningshinder. I 5 § respektive 6 § anges att brukningsvägar, stentippar, gränsvallar, renar mellan åkerskiften och hägnadsrester samt anläggningar av träd eller buskar som har kulturhistoriskt värde inte får skadas eller tas bort. Vidare anges att nyodling eller kultivering i ängs- eller betesmark inte får ske om natur- eller kulturvärden kan skadas samt att röjningssten, massor från dikesrensning, avfall från jordbruksproduktion m.m. inte får placeras på nämnda kulturlämningar.

Plan- och bygglagen (1987:10, PBL) reglerar bl.a. bebyggelse. Enligt 8 kap. 1 § PBL krävs det utanför detaljplanelagt område inget bygglov för ekonomibygnader för skogs- och jordbrukets behov, såvitt byggnaderna inte tagits i bruk för annat ändamål. Eftersom länsstyrelsen normalt inte har kännedom om planer på nya hus är det särskilt viktigt att markägaren själv kontrollerar om eventuella nya ekonomibygnader kan beröra fornlämningar.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

SVL anger ett generellt hänsynstagande till skogens kulturmiljö som har många beröringspunkter med kulturminneslagen. Hänsynsregeln är dock alltför generell för att ge ett starkt skydd. I SVL talas endast om "kulturmiljövårdens intressen", och det finns inte någon definition av vad i kulturmiljön som avses. Skogsstyrelsens föreskrifter talar om "värdefulla kulturmiljöer", och föreskrifterna gäller i det enskilda fallet i den utsträckning de inte är så ingripande att pågående markanvändning avsevärt försvåras (intrångsbegränsning).

Varken SVL eller Skogsstyrelsens föreskrifter/allmänna råd nämner begrepp som kulturlämning, och vad som avses är därför inte entydigt. Men en användbar sammanfattande definition ges i delbetänkandet *Skog till nytta för alla?* (SOU 2005:39): "Genom tiderna har människans brukande format skogen som kulturlandskap. Skogens kulturmiljövården brukar delas in i fyra kategorier – de fasta fornlämningarna som skyddas enligt kulturminneslagen, de s.k. kulturmiljövårderna som behandlas i 30 § skogsvårdslagen, det immateriella kulturarvet som exempelvis ortnamn och det biologiska kulturarvet som uppstått genom människans brukande av skogens resurser och som inte kan fortleva utan fortsatt brukande".

En precisering av vad som menas med "kulturmiljövårdens intressen" ges i *Skogsstyrelsens allmänna råd till SVL*. Exempel på vad som kan vara "hänsynkrävande biotoper och värdefulla kulturmiljöer i skogen" är tidigare åkerholmar som ingår i skogsmark, övergivna torpställen med inägomark, förvildade trädgårdar och fåbodvallar, kvarnar, sågar och anordningar för flottning vid vattendrag, odlingsrösen, stenmurar och äldre brukningsvägar, kolbottnar och tjärframställningsplatser, slättermyrar och översilningsängar inklusive dämmen och kanaler, renvallar och samevisten. Dessutom finns det värden som inte behöver utgöras av särskilt utpekade lämningar, exempelvis att man ska ta hänsyn till växt- och djurlivet, kulturmiljön och landskapsbilden. Skogsstyrelsen svarar för att tillhandahålla information om de kulturlämningar som anges i SVL.

Det behöver framhållas att det ofta kan vara svårt att klassificera vissa lämningar som antingen fornlämningar eller övriga kulturlämningar. I FMIS finns det en mängd lämningar som vid tidpunkten för fältinventeringen inte betraktades som fornlämningar, men som länsstyrelsen i dag mycket väl kan klassificera som fornlämningar. Detta kan t.ex. gälla vissa torpruiner, fåbodvallar, kvarnar, sågar och anordningar för flottning vid vattendrag, vissa typer av odlingsrösen, vissa kolbottnar och tjärframställningsplatser, och vissa renvallar och samevisten. Kulturlämningar enligt SVL:s allmänna råd, som i regel *inte* betraktas som fornlämningar, är stenmurar, äldre brukningsvägar, slättermyrar och översilningsängar

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

inklusive dämmen och kanaler. För närmare upplysningar om antikvarisk bedömning hänvisas till RAÄ:s lämningstypslista.

I sin tillståndsprövning är länsstyrelsen inte bunden av den bedömning som står i FMIS. Att en lämning, sedan kortare eller längre tid tillbaka, är redovisad som fornlämning alternativt annan kulturlämning i FMIS eller något annat register behöver alltså inte betyda att den måste klassificeras på detta sätt när länsstyrelsen gör en uppdaterad bedömning. Även RAÄ:s lämningstypslista är en vägledning som inte heller är avgörande för länsstyrelsens beslut. I FMIS finns det ett antal objekt med osäker antikvarisk bedömning, ibland benämnda "bevakningsobjekt"; dessa kan vid en förnyad eller mer ingående bedömning mycket väl visa sig vara fornlämningar.

Sammanfattningsvis, för att undvika förväxlingar mellan de lämningar som hänförs till SVL respektive KML särskiljs alltså olika kategorier:

- Kulturlämning / övrig kulturlämning / övrig kulturhistorisk lämning i FMIS = lämning som åsytas i 30 § SVL
- Fast fornlämning = fornlämning enligt KML
- Kulturmiljövärden = såväl kulturlämningar och fornlämningar som immateriellt kulturarv och biologiskt kulturarv

Hänsynsreglerna i SVL hindrar inte att länsstyrelsen i det enskilda fallet kan göra bedömningen att en kulturlämning utgör en fast fornlämning enligt KML, givetvis förutsatt att lämningen överensstämmer med definitionen i 2 kap. 1 § KML. Det finns alltså vissa lämningar som räknas upp i de allmänna råden till SVL som kan vara skyddade av såväl SVL som KML beroende på att informationen är bristfällig och måste tolkas. I praktiken kan dock lämningen bara skyddas av antingen SVL eller KML, inte av båda samtidigt. Portalparagrafen i KML skyddar i princip övriga kulturlämningar medan SVL inte ger skydd åt fornlämningar.

I Skogsstyrelsens föreskrifter till 30 § SVL framgår att för de biotoper och kulturmiljöer som omfattas av 7 kap. miljöbalken eller 2 kap. KML så "gäller de bestämmelserna i stället för dessa föreskrifter". Om exempelvis en övergiven torplämning bedöms utgöra en fornlämning så gäller det oavsett om samma lämning redan registrerats av Skogsstyrelsen som kulturlämning enligt SVL.

Länsstyrelsen får således fatta beslut om både fornlämningar och de lämningar som registrerats som kulturlämningar men som vid en aktuell bedömning borde klassificeras som fornlämningar. Skogsstyrelsen får dock endast fatta beslut om lämningar som länsstyrelsen bedömt inte utgöra fornlämning. För att undvika kollision mellan lagarna gäller att föreskrifter

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

som avses i 30 § SVL meddelas av Skogsstyrelsen efter samråd med Naturvårdsverket, RAÄ och annan central förvaltningsmyndighet som kan beröras.

2 Skogsbruket och kulturmiljön

Skogsvårdslagen utgår från att normalt/rationellt skogsbruk utgörs av trakthyggesbruk, även om andra former av skogsbruk är tillåtna. Normalt skogsbruk är generellt att betrakta som en pågående markanvändning, och avverkning är alltid tillåten, men vissa skogsbruksåtgärder, som av länsstyrelsen bedöms kunna orsaka skada i den mening som anges enligt 2 kap. 6 § KML, är tillståndspliktiga, främst handlar det om markberedning, plantering och stubbskörd. Dessa åtgärder kan utföras mer eller mindre skonsamt och kan därför ofta tillåtas om de förenas med särskilda villkor med stöd av 2 kap. 13 § KML, vanligen villkor om särskilda åtgärder för att bevara fornlämningen, fornlämningsområdet inräknat. Det är viktigt att länsstyrelsen upplyser om förbudet enligt 2 kap. 6 § KML och ger rekommendationer så att skador undviks, t.ex. beträffande körning.

För förnygringsavverkning, röjning och gallring krävs normalt inget tillstånd i och med att dessa åtgärder inte innebär några ingrepp under markytan, dvs. i fornlämningen. Däremot är skogsplantering, markberedning, dikning och stubbskörd åtgärder som medför markingrepp och som därför kräver tillstånd enligt KML. I vissa fall är även skogsgödsling en tillståndspliktig åtgärd, eftersom kemiska skador på fornlämningens fyndmaterial kan uppstå beroende på typ av gödsel och typ av berörd fornlämning.

2.1 Roller och ansvar

För fornlämningar/fornlämningsområden i produktionsskog sammanfaller rent rumsligt den statliga tillsyn som utövas av både Skogsstyrelsen och länsstyrelsen. Skogsstyrelsens roll är att se till att SVL:s krav på ett hållbart brukande av skogen efterlevs, medan länsstyrelsens roll är att tillse att fornlämningar skyddas och bevaras enligt KML. Det finns alltså anspråk på både skogsproduktion och bevarande av fornlämningen.

Markägaren och den som utför ett arbete har båda ett ansvar, men det kan förekomma att markägaren och utföraren är samma person. Enligt KML:s portalparagraf har ”den som

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

planerar eller utför ett arbete" ett grundläggande ansvar att visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Inför skogliga åtgärder bör markägaren eller "den som planerar eller utför ett arbete" enligt 1 kap. 1 § och 2 kap.10 § KML i god tid ta reda på om fornlämningar berörs. I SVL 8 § anges att "den produktiva skogsmarkens ägare är ansvarig för anläggning och vård av ny skog".

För markägaren eller utföraren är utgångspunkten markeringen i FMIS, men samråd med länsstyrelsen är viktigt då utbredningen av ett fornlämningsområde inte framgår av KML utan att detta avgörs från fall till fall av länsstyrelsen. Undantaget är ett mycket begränsat antal fornlämningar som har gränslinjebestämda fornlämningsområden.

Den huvudsakliga källan till kännedom om fasta fornlämningar är RAÄ:s fornminnesinformationssystem FMIS som markägaren själv eller med hjälp av länsstyrelsen eller Skogsstyrelsen kan inhämta information från (se fornsök på www.raa.se).

Markägarens eller utförarens skyldighet att inhämta information begränsas normalt till kända fornlämningar. Med kända fornlämningar avses främst vad som är redovisat i FMIS, men också sådana fornlämningar som "kan anses allmänt kända i bygden" (prop. Kulturmiljövård 1987/88:104 sid. 78). I skogen är det vanligt att markägaren anlitar personal eller entreprenörer till att utföra det praktiska arbetet. Det är markägarens ansvar att se till att all information om fornlämningar vidarebefordras till dem som utför arbetet. Entreprenörer eller anlitad personal har också ett stort ansvar eftersom den som "utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas" enligt 1 kap. 1 § KML.

I många av skogens kulturmiljöer, som inte utgörs av fornlämningar, får markägaren själv ta ett stort ansvar för avvägningen mellan produktion och miljö. Utöver vad som är direkt tillståndspliktigt i lagen bör markägaren givetvis sträva efter att kulturmiljön förvaltas så bra som möjligt. Markägare, eller den som arbetar på markägarens uppdrag, bör planera avverkning, transporter och anläggandet av skogsbilvägar så att skadorna på natur- och kulturmiljön blir så små som möjligt.

Utöver lagens krav kan myndigheter och markägare göra föredömliga insatser för kulturmiljön. Varken KML eller SVL ställer några krav på att markägaren ska utföra aktiv vård av skogens kulturmiljöer. Däremot kan länsstyrelsen lämna råd om lämpliga åtgärder för vård av fornlämningar medan Skogsstyrelsen kan lämna råd om lämpliga åtgärder för vård av kulturlämningar och åtgärder för landskapsvård. I de frivilliga avsättningar som skogsbruket gör, inom ramen för både miljömålsarbetet och olika marknadsinriktade certifieringar, är det givetvis positivt om vissa områden som är rika på kulturspår sköts för att

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

behålla och utveckla värdena. Markägare kan av eget intresse göra olika insatser. Kulturminnen eller speciella kulturmiljöer, med exempelvis spår av skogsbete eller traditionell skogsfångst (t.ex. ved, löv, näver, torv), kan märkas ut på förvaltningens kartor och läggas in som restriktioner i skogsbruksplanerna med de hänsyn eller särskilda åtgärder som behövs. För att uppnå en god förvaltning av de kulturhistoriska värdena är det värdefullt om all personal eller alla entreprenörer som arbetar med skogsbruket har genomgått grundläggande kurser i kulturmiljövård.

Länsstyrelsen har ansvar för tillsynen över kulturminnesvården i länet (1 kap. 2 § KML). Länsstyrelsen företräder staten och ska ta till vara det allmännas intresse när det gäller skyddet av fornlämningar. Mycket av länsstyrelsens arbete handlar om informationsåtgärder i syfte att förebygga ingrepp eller skador på fornlämningar. I sådana fall behövs i regel inga ansökningar eller myndighetsbeslut.

En stor del av arbetet går även åt till tillståndsärenden. Länsstyrelsen kan då lämna tillstånd till ingrepp i fornlämning, och har möjlighet att ställa vissa villkor på hur skogsbruksåtgärderna ska genomföras, vilket exemplifieras nedan. För att länsstyrelsen ska kunna ta ställning i ett tillståndsärende kan nybesiktningar av fornlämningar behövas både avseende fornlämningsstatus och kompletteringar av olika kategorier av lämningar som tidigare inte var tillräckligt uppmärksammade. Nybesiktningar kan ibland vara påkallade pga. att FMIS bitvis är baserat på flera år gamla fältbesiktningar.

RAÄ har enligt 1 kap. 2 § KML ett överinseende över kulturminnesvården i landet. Det innebär att myndigheten bland annat på nationell nivå ska följa upp tillämpningen av KML och har möjlighet att överklaga vissa av länsstyrelsens beslut. RAÄ fick med ett riksdagsbeslut 1937 om att starta fornminnesinventeringen ett övergripande ansvar för att tillhandahålla aktuell fornminnesinformation. Numera utförs fornminnesinventeringar i begränsad omfattning och då företrädesvis på regional nivå. Förvaltningen av registret ligger dock kvar på RAÄ. I praktiken innebär detta att RAÄ ajourhåller det digitala fornminnesinformationssystemet FMIS som är tillgängligt via Internet (se avsnittet Samråd och tillståndsprövning inför arbetsföretag i Vägledning för Uppdragsarkeologi).

Skogsstyrelsen utövar enligt 30 § SVL tillsyn över "den hänsyn som skall tas till naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen". Detta innebär att Skogsstyrelsen kan fatta beslut om skydd för kulturlämningar som inte klassas som fornlämningar. Skogsstyrelsen svarar även för att tillhandahålla information om de kulturlämningar som anges i SVL.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Vidare tar Skogsstyrelsen emot avverkningsanmälningar från markägare som berör ytor över 0,5 hektar med markägarens information om förestående skogsbruksåtgärder i ett enskilt skogsbestånd. Även om markägaren fyllt i rutan "förekomst av kulturmiljövärden" så kontrollerar Skogsstyrelsen inte sällan om det förekommer registrerade fornlämningar, både utifrån det som anges i avverkningsanmälan och utifrån myndigheternas olika underlag. Om fornlämningar berörs eller skulle kunna beröras, så vidarebefordrar Skogsstyrelsen avverkningsanmälan till länsstyrelsen.

Skogsstyrelsen kan ge vägledning i frågor rörande vilka skogsbruksmetoder som är mer eller mindre skonsamma i kulturmiljöer. Det är därför naturligt att länsstyrelsen vid tillståndsprövningen rådfrågar Skogsstyrelsen om skonsamma metoder, så att skador på kulturmiljön minimeras eller helt undviks.

2.2 Tillståndsprocessen och tillståndspliktens omfattning

Länsstyrelsen kan ofta meddela information till markägare genom muntliga samråd, som alltså inte behöver innebära att formella beslut tas. Men om länsstyrelsen bedömer att en åtgärd kräver tillstånd med åtföljande villkor så bör detta alltid leda till ett formellt skriftligt beslut. Det är viktigt att ett beslut dokumenteras så att det går att följa upp i efterhand. De villkor som anges i beslutet bör vara uppföljningsbara, dvs. att det är mätbart om villkoren följts eller inte, t.ex. är måttsangivelser med siffror mer uppföljningsbara än villkor om allmän varsamhet.

Länsstyrelsens tillståndsprövning enligt 2 kap. KML förutsätter att lämningen i fråga bedöms utgöra en fast fornlämning. Om länsstyrelsen anser att en lämning uppfyller KML:s kriterier för fornlämning och att hänsyn kan behöva tas vid ett visst ingrepp så ska länsstyrelsen fatta ett beslut enligt KML. Däremot är det inte lämpligt att länsstyrelsen, utan att stödja sig på KML, meddelar villkor eller specificerade krav på hänsyn till en kulturlämning. Information om lämplig vård och skötsel av kulturmiljön kan däremot alltid ges.

Om länsstyrelsen, i ett skogsärende, i samband med tillståndsprövning enligt KML kommer fram till att en viss lämning *inte* är att betrakta som fast fornlämning bör länsstyrelsen meddela detta till både markägaren och Skogsstyrelsen. Är det då fråga om en kulturlämning enligt 30 § SVL övergår tillsynen automatiskt till Skogsstyrelsen. Exempelvis kan en avverkningsanmälan gälla en nyupptäckt torpruin och länsstyrelsen kan då ta ställning till att den inte bör ses som en fornlämning. Tillsynen övergår då till Skogsstyrelsen.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Länsstyrelsen kan inte fatta beslut om kulturlämningar som är skyddade enligt skogsvårdslagen SVL, utan att lämningen i fråga klassificeras om till fornlämning. På samma sätt kan Skogsstyrelsen inte fatta beslut om de lämningar som enligt KML är fasta fornlämningar, om inte länsstyrelsen tagit ställning till att lämningen inte ska ses som fornlämning. Frågor om uttolkningar och rekommendationer enligt KML ligger på länsstyrelsen och motsvarande frågor om SVL ligger på Skogsstyrelsen.

Om det finns fornlämningar inom det område som berörs av skogliga åtgärder genomförs tillståndsprocessen normalt så att länsstyrelsen tar ställning i det enskilda fallet. Tillstånd till ingrepp i fast fornlämning enligt 2 kap. 12–13 §§ KML kan länsstyrelsen bevilja efter ansökan från markägaren. Detta sker oftast genom att avverkningsanmälan skickas in till Skogsstyrelsen som sedan vidarebefordrar den till berörd länsstyrelse.

Det kan framhållas att RAÄ, Skogsstyrelsen och vissa länsstyrelser bedriver en försöksverksamhet för att förenkla handläggningen och kontakterna med markägaren. En tanke är även att myndigheterna ska kunna lägga mindre handläggningstid på enkla ärenden och mer på komplicerade. Länsstyrelsen lämnar då generell information till markägaren så att hon eller han kan vidta nödvändig hänsyn i samband med föryngringen, så att fornlämningar inte skadas och ingen överträdelse sker. Länsstyrelsen specificerar då i förväg, via broschyrer och/eller på hemsidan, hur de vanligaste skogsbruksåtgärderna kan genomföras vid vissa fornlämningskategorier utan att det leder till ingrepp och skador på fornlämningen / fornlämningsområdet. Markägaren ska alltså själv anpassa sina planer så att ingrepp i fornlämningarna kan undvikas och behöver därmed inte ansöka om tillstånd enligt 2 kap. 12 § KML hos länsstyrelsen. Denna försöksverksamhet ligger inom ramen för KML:s regler men har ännu inte utvärderats. Det går därför ännu inte att säga om arbetssättet är att rekommendera, även om det är upp till varje länsstyrelse om man redan i dagsläget vill använda detta arbetssätt.

2.2.1 Ansökan och individuell tillståndsprövning

En *avverkningsanmälan* från markägaren är vanligen det underlag som gör att Skogsstyrelsen får information om förestående skogsbruksåtgärder i ett enskilt skogsbestånd. Föryngringsavverkning om minst 0,5 hektar ska anmälas till Skogsstyrelsen senast sex veckor i förväg. Föryngringsavverkning omfattar all avverkning utom gallring och röjning. Avverkningsanmälan görs på en särskild blankett från Skogsstyrelsen.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Enligt 14 § SVL ska markägaren i avverkningsanmälan ange vad hon eller han avser att göra för att tillgodose naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen i samband med avverkning på hennes eller hans mark. En anmälan ska också göras om avverkning planeras för att mark ska användas till annat än virkesproduktion. Detsamma gäller vid uttag av skogsbränsle, vid föryngring med utländska trädslag och vid skyddsdikning. Däremot finns ingen skyldighet att göra anmälan vid skogsgödsling.

I avverkningsanmälan anges om hänsynskrävande biotoper och värdefulla kulturmiljöer finns "inom eller angränsande mot avverkningsområdet" och för fornlämningar anges om fornlämning som skyddas av kulturminneslagen "berörs av avverkningen". Något preciserat mått för när en lämning enligt SVL eller en fornlämning enligt KML kan anses vara berörd finns inte. Frågor om när en lämning enligt SVL är berörd bör markägaren ställa till Skogsstyrelsen. Beträffande fornlämningar är den generella rekommendationen att en fornlämning och fornlämningsområde ska betraktas som berörd om tillståndspliktiga skogsvårdsåtgärder planeras inom 100 meter från markeringen i FMIS. Detta motiveras inte minst mot bakgrund av att felmarginalen för kartmarkeringarna i genomsnitt kan vara ca 30 meter eller mer. Vid samrådet kan sedan länsstyrelsen avgöra mer exakt om fornlämningen/fornlämningsområdet berörs och om meddelande eller beslut krävs.

Om avverkningen berör en fornlämning eller kulturlämning ska detta alltså anges i avverkningsanmälan. Det bästa arbetssättet är att Skogsstyrelsen kontrollerar förekomst av registrerade fornlämningar både utifrån det som anges i avverkningsanmälan och utifrån FMIS. Om Skogsstyrelsen i det enskilda fallet bedömer att fornlämningar berörs så vidarebefordras avverkningsanmälan till länsstyrelsen. Samtidigt skickar Skogsstyrelsen ett *informationsbrev till markägaren*, med kopia till ombudet om denne är känd, där man informerar om att den planerade avverkningen berör en fast fornlämning och att Skogsstyrelsen därför skickat en kopia på anmälan till länsstyrelsen. Det anges i informationsbrevet att länsstyrelsen kan komma att fatta beslut om med vilka metoder föryngringsarbetet (markberedning, plantering m.m.) får utföras, och att markägaren bör kontakta länsstyrelsen vid behov av mer information. Eftersom Skogsstyrelsen genast gör markägaren uppmärksam på att avverkningsanmälan kan resultera i ett beslut från länsstyrelsen behöver således markägaren normalt sett inte skicka in någon särskild tillståndsansökan enligt KML.

Planerade skogsbruksåtgärder kommer alltså i regel till länsstyrelsens kännedom genom markägarens avverkningsanmälan. Det är viktigt att länsstyrelsen snabbt får in de anmälningar som berör skogsbruksåtgärder i fornlämningsmiljöer. Från det att markägaren skickar in sin avverkningsanmälan ska Skogsstyrelsen och därefter länsstyrelsen inom en

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

period av sex veckor hinna ta ställning till om skogsbruksåtgärderna kommer att medföra tillståndspliktiga ingrepp i fornlämningen/fornlämningsområdet. Länsstyrelsen kan dessutom behöva göra en besiktning på plats innan beslut fattas. Om tillstånd krävs är det viktigt att länsstyrelsen kontaktar markägaren inom sexveckorsperioden, i annat fall kan markägaren tro att myndigheterna samtyckt till ingrepp i en eventuell fornlämning. Däremot behöver inte länsstyrelsen fatta beslut inom sexveckorsperioden eftersom länsstyrelsens beslut sker med stöd av KML.

Att länsstyrelsen får in en avverkningsanmälan om att åtgärder är aktuella i närheten av fornlämningar behöver inte med automatik resultera i ett beslut. Länsstyrelsen ska inom avverkningsanmälan sexveckorsperiod ge markägaren en inledande information om vad de planerade skogsbruksåtgärderna innebär i fornlämningsmiljön. Därigenom får markägaren tillfälle att ändra planerna så att hänsyn till kulturmiljön kan tas. Exempelvis kan markägaren ha uppgett att markberedning med harvning ska utföras på en fornlämning, men om länsstyrelsen ger markägaren information om fornlämningarna så kan markägaren revidera sina planer och i stället välja ett hyggesfritt skogsbruk som inte medför några ingrepp i fornlämning/fornlämningsområde. Det skulle t.ex. kunna handla om avverkning i tätortsnära skog med stor betydelse för friluftsliv och rekreation, eller åtgärder för att skydda, förstärka eller återskapa värdefulla kulturmiljöer. Om markägaren inte kan ändra de planerade skogsbruksåtgärderna enligt avverkningsanmälan ska länsstyrelsen i stället fatta ett tillståndsbeslut.

Länsstyrelsen väljer sällan att använda möjligheten att besluta om gränsbestämning av ett fornlämningsområde eftersom detta bl.a. är relativt tids- och resurskrävande. Det vanliga är i stället att länsstyrelsen, om de bedömer att de aktuella skogsbruksåtgärderna innebär ett ingrepp i fornlämningen, tar ett beslut enligt 2 kap.12 § KML. Besluten stipulerar i regel vissa villkor, med stöd av 2 kap. 13 § KML, för genomförandet av skogsbruksåtgärderna i avsikt att eliminera eller minimera skadeverkningar på fornlämningen och fornlämningsområdet till en godtagbar nivå i relation till fornlämningens art och betydelse. Villkoren bör då anges med antingen radie i meter från den/de synliga anläggningen/anläggningarna, eller som en tydligt preciserad markering på en karta som biläggs beslutet. Vissa fornlämningar saknar synligt märke ovan mark, och då är karta nödvändig. Det är även viktigt att det av länsstyrelsens beslut framgår både maximi- respektive minimiavstånd för ett visst ingrepp, exempelvis att fläckmarkberedning tillåts i ett område som är 20 till 50 meter ifrån anläggningarnas synliga ytterkant. Begrepp som inte återfinns i KML, som "skyddszon", "närområde", "ytterområde" m.m., bör undvikas.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

När det gäller åtgärder som kan utföras med olika typer av metoder, som markberedning, är det viktigt att länsstyrelsen anger såväl inre som yttre avstånd om det ställs villkor för vilka metoder som är tillåtna. Exempelvis kan ett villkor vara att markberedning inte är tillåtet i ett område upp till 30 meter från fornlämningens synliga ytterkant och att fläckmarkberedning är tillåtet i ett område om 30-50 meter från fornlämningen eller i ett område som specificerats på en karta. I detta exempel ställer länsstyrelsen inga villkor på vilken typ av markberedning som ska användas 50 meter bortom fornlämningens synliga ytterkant.

Vidare kan det finnas behov för länsstyrelsen att besluta om olika villkor för olika typer av skogsbruksåtgärder eller andra anläggningsarbeten, så att villkoren anpassas även efter den berörda fornlämningens art och betydelse, t.ex. fångstgrop kontra gravröse. Ett och samma beslut kan sålunda ställa villkor dels exempelvis om att en skogsbilväg får anläggas på ett avstånd om som närmast 50 meter från en fornlämning, dels att det är tillåtet att plantera som närmast 5 meter från samma fornlämning.

Villkoren i länsstyrelsens tillståndsbeslut ska vara möjliga att genomföra, de ska anpassas till den enskilda situationen och ha en stor tydlighet utan alltför generella standardformuleringar. De bör dessutom helst ha kommunicerats med markägaren före beslut tas.

2.2.2 Skogsbruksåtgärder – avverkning

Så länge fornlämningen/fornlämningsområde inte skadas ställer KML inga krav på vilket skogsbrukssätt som ska bedrivas på eller i anslutning till fornlämningar. Olika metoder ger olika effekter på miljön och fungerar olika bra i relation till de villkor som länsstyrelsen kan behöva ställa. För att nå så bra resultat som möjligt för kulturmiljön bör de lämpligaste metoderna väljas i det enskilda fallet. Skogsstyrelsen kan ge mer ingående råd och anvisningar om de olika skogsbruksformerna. Förenklat kan man tala om två huvudsakliga former av skogsbruk: trakthyggesbruk och hyggesfritt skogsbruk.

Trakthyggesbruk har sedan skogsvårdslagen 1948 varit det dominerande s.k. rationella skogsbrukssättet i Sverige och är den brukningsform som SVL utgår ifrån. Bruknings sättet är i sig inte tillståndspliktigt, men metoden inbegriper ofta markberedning som kräver tillstånd från länsstyrelsen. Hyggesfritt skogsbruk används kommersiellt, men är inte vanligt förekommande och ses i SVL som ett undantag, exempelvis om det finns skäl för att bevara och utveckla natur- eller kulturmiljövärden. Hyggesfritt skogsbruk innefattar i princip alla

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

åtgärder och metoder som inte källägger skogsmarken, två huvudvarianter kan dock urskiljas: blädning respektive högskårmar.

Avverkning/föryngringsavverkning (tidigare kallad *slutavverkning*). Enbart avverkning, röjning och gallring kräver inte tillstånd enligt KML, åtgärderna kan dock orsaka skador på fornlämningar som avses enligt 2 kap. 6 § KML om inte särskild hänsyn tas som förutsätter att själva fornlämningen eller fornlämningsområdet inte skadas. Det är i regel en fördel om träd inte lämnas kvar inom fornlämningen på grund av risken för vindfällen. Finns det träd på en fornlämning kan länsstyrelsen alltså inte neka till avverkning. Om länsstyrelsen anser att träden är viktiga för att exempelvis framhäva fornlämningsmiljön behöver länsstyrelsen komma överens med markägaren om att undanta dem från avverkningen. En sådan överenskommelse om bevarande kan innebära att staten lämnar ekonomisk ersättning och att fornlämningsmiljön i fortsättningen vårdas som ett besöksmål. Ersättning är alltså i vissa fall möjlig, dels genom kulturmiljövårdsanslaget som förvaltas av länsstyrelsen, dels genom bidrag som förvaltas av Skogsstyrelsen, vilka dock inte behandlas här.

Enligt 2 kap.1 § KML kan fornlämningar även vara "naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kult". Exempel på den typen av fornlämning är tandvärkstallar, som använts vid folklig kult för att bota tandvärk eller träd som är knutna till historiska händelser.

Efter avverkningen ska fornlämningsområdet rensas efter instruktion från länsstyrelsen - grovstädas från ris och annat skogsavfall. Detta bör tillvaratas, spridas eller läggas upp utanför området. Avfallet får inte brännas inom fornlämningsområdet utan tillstånd från länsstyrelsen.

2.2.3 Skogsbruksåtgärder – föryngringsåtgärder

Föryngringsåtgärder - markberedning och hyggesbränning. Markberedning innebär ett ingrepp som kan ta sig olika uttryck, från allt mellan punktvis på djupet till grundare på större ytor. Den vanligaste orsaken till skador på fornlämningar är att markberedningen gått ner under förnaskiktet eller ner i mineraljorden. En kraftig påverkan i djupled kan allvarligt skada lämningar och föremål som ligger dolda under mark. För att undvika detta ställer länsstyrelsen i regel villkor för hur markberedning ska genomföras inom den yta som bedöms ligga inom fornlämningsområdet. Ett generellt villkor är att ingen markberedning bör ske på eller direkt intill en synlig anläggning. Särskilt gäller detta gravar, där markberedning sällan tillåts nära själva graven. För vidsträckta fornlämningar som fossil åkermark och

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

röjningsröseområden kan det förekomma att markberedning tillåts, dock inte på synliga anläggningar som enskilda röjningsrösen, terrasskanter/åkerhak, stensträngar eller hägnadsvallar.

Om villkoret är att markberedning inte får ske inom ett område med fornlämningar bör länsstyrelsen specificera områdets storlek och utsträckning. Detta område behöver alltså inte vara samma sak som fornlämningsområdet. Den specificerade gränsen kan antingen uttryckas som en viss radie i förhållande till fornlämningens synliga anläggning/anläggningar eller, för ökad tydlighet, följa fastighetsgränser eller terrängens former. Någon standardiserad gräns för hur nära markberedning kan ske finns inte i KML utan länsstyrelsen bedömer vad som är lämpligt beroende på fornlämningens art och betydelse samt ingreppets omfattning. Exempelvis kan länsstyrelsen ange att markberedning inte får förekomma inom en radie på antingen 20 eller 50 meter från fornlämningens synliga kant. I vissa fall kan länsstyrelsen ställa villkor om att markberedning inte får gå närmare än 100 meter eller undantagsvis ännu längre. Många länsstyrelser ställer villkor på att markberedning ska hållas utanför ett specificerat område, i dessa fall brukar inga villkor anges för vilken markberedningsmetod som ska användas.

De vanligaste markberedningsformerna är intermittent markberedning respektive kontinuerlig markberedning. Det går generellt inte att säga att den ena formen är mer skonsam än den andra. Det finns dock markberedningsmetoder med bättre tekniska förutsättningar för att undvika skador på fornlämningar. RAÄ har redovisat fältförsök med olika markberedningsmetoder i fornlämningsmiljöer med fossila åkrar, som tydligt visat att olika metoder och arbetssätt är olika skonsamma (Försök med markberedning inom områden med fossil åkermark, RAÄ rapport 2001).

Hur djup markberedning som kan vara acceptabel på fornlämningar varierar åtskilligt. På torra och magra marker kan arkeologiska anläggningar och kulturlager ligga mycket ytligt och ibland vara synliga direkt på markytan. På bördiga jordar i södra Sverige kan däremot arkeologiska lämningar ligga en eller flera decimeter under markytan och därför vara mer tåliga vid markberedning. Som vägledning bör markberedning under förnan och i synnerhet ner i mineraljorden undvikas i samtliga kulturmiljöer. En avvägning kan även göras mellan djup och den samlade yta som markberedningen bearbetar. I vissa fornlämningsområden kan länsstyrelsen komma fram till att vissa mindre ingrepp kan anses som en försumbar skada.

Oavsett metod är faktorer som hur markberedningsmaskinen ställs in liksom väderlek och terrängförhållanden helt avgörande för skyddet av fornlämningar. Arbete med

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

markberedning i närheten av fornlämningar bör alltid utföras i fullt dagsljus och när det inte finns snö på marken. Om avverkning sker på tjälad mark kan körskador lättare undvikas.

Hyggesbränning är en gammal metod som fått förnyad aktualitet som naturvårdsåtgärd. Om bränning ska utföras på eller vid fornlämningar/fornlämningsområden krävs tillstånd. Det är viktigt att bränning utförs så försiktigt att stenar inte spräcks, att arkeologiska föremål inte tar skada eller att humuslager inte helt bränns bort, med åtföljande risk för erosionsskador. Hyggesbränning kan rätt utförd i gamla svedjemarker ha ett kulturhistoriskt värde och även gynna det biologiska kulturarvet.

Övertäckning med skogsavfall. Enligt 2 kap. 6 § KML är det förbjudet att täcka över en fornlämning utan tillstånd från länsstyrelsen. Vid normalt skogsbruk har det varit vanligt att avverkningsrester i form av grenar och toppar, s.k. "grot", träddeklar och småträd lämnats kvar på marken. Men i dag tas inte sällan skogsavfallet till vara i och med att efterfrågan på biobränsle har ökat. På arealmässigt mindre fornlämningar krävs vanligen att avverkningsrester tas till vara vid både föryngringsavverkning och gallring, och vid hyggesrensning ska allt skogsavfall tas bort. På arealmässigt särskilt stora fornlämningar, som vissa röjningsröseområden eller stenåldersboplatser, kan skogsavfall ibland lämnas kvar efter tillstånd från länsstyrelsen.

Plantering och föryngring. Utan tillstånd från länsstyrelsen är det förbjudet att plantera på eller vid en fornlämning, både om det görs maskinellt eller manuellt. Föryngring genom naturlig föryngring med fröträd räknas inte som plantering och kräver inget tillstånd från länsstyrelsen. Dock förutsätter dessa föryngringsåtgärder oftast någon form av markberedning, vilket i sig är tillståndspliktigt.

Eftersom skogsmark efter avverkning i regel ska användas för fortsatt skogsproduktion är det lämpligt att fornlämningarnas närmiljö också i fortsättningen är trädbevuxen för att undvika sly och högt gräs. Därför kan länsstyrelsen ange villkor för plantering med relativt korta avstånd, exempelvis 5 meter från en fornlämning. Dock är det viktigt att träd inte planteras direkt i, på eller omedelbart intill en fornlämnings synliga anläggningar för att på så sätt undvika rotvältor och skador av rötter. Om äldre träd lämnas kvar i samband med avverkning bör man undvika att lämna träd som riskerar att stormfällas när omgivande mark övergår i ett hygge.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

2.2.4 Skogsbruksåtgärder – övriga åtgärder

Avlägg. Avlägg är uppsamlingsplatser för virke som ska transporteras vidare med lastbil. Anläggande av sådana avlägg på eller i närheten av fornlämningar innebär en övertäckning, och kräver tillstånd enligt 2 kap. 12 § KML. Avlägg är visserligen tillfälliga, men risken för markskador gör att man bör undvika att anlägga dessa nära fornlämningar, även om det finns en väg tillgänglig.

Skogsbilvägar, basvägar och stickvägar. Med skogsbilvägar avses vägar som kan användas med bil. Permanenta skogsbilvägar är avsedda för bruk året runt. Anläggande av skogsbilvägar inom fornlämningsområden är tillståndspliktigt.

Stickvägar och basvägar (drivningsvägar) är de tillfälliga vägar som utgör skogsbilvägnätets yttersta förgreningar, dvs. närmast avverkningsplatsen. För att med hjälp av skotare eller skördare transportera ut virket från stickvägarna till ett avlägg anläggs sedan basvägar för upprepade transporter. Såväl stick- som basvägar får inte utan tillstånd anläggas på eller intill fornlämningar på grund av risken för körskador och kompaktering. Däremot kan basvägar anläggas inom fornlämningsområden under förutsättning att risken för körskador elimineras, dvs. att bäriga och torra partier används och att tillfälliga risbäddar läggs på mjuka partier, eller att arbete utförs på tjälad mark. Om risbäddar har lagts ut är det viktigt att riset tas bort efter avslutat arbete. Manuell avverkning med motorsåg och uttransport med häst innebär en betydligt minskad skaderisk för fornlämningen. Även vinschning av virket är en skonsam metod om släpskador förhindras. De skonsamma metoderna kan anges som länsstyrelsens villkor inom fornlämningsområden och även rekommenderas inom kulturmiljöer som inte utgörs av fornlämningar.

Andra faktorer som påverkar är väderlek och typ av maskiner eller fordon. Generellt är det en fördel om körning sker på fruset, torrt och fast underlag. Är marken snötäckt ger snön ett visst skydd, men samtidigt blir fornlämningarna då svårare att upptäcka. Skogsmaskiner eller fordon som ger minsta möjliga risk för körskador bör användas. Särskilt tunga maskiner eller fordon bör således undvikas så att inte marken trycks ner och kompakteras. Om avverkningen sker maskinellt bör de maskiner som används ha lågt marktryck. Detsamma gäller att rötter på kvarstående träd inte skadas så att rotvärtor lättare uppstår eller att träd som sparats av miljöskäl inte skadas. Hänsyn bör tas till humuslagrens tjocklek och därmed närheten till eventuella arkeologiska fynd. På exempelvis tallhedar med tunt markskikt är det olämpligt att tillåta vägar inom fornlämningsområden till boplatser.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Skogsdikning, skyddsdikning. All dikning inom fornlämningsområden är tillståndspliktig. Skogsdiken är permanenta diken medan skyddsdiken är mer tillfälliga och grävs i syfte att undvika försumpning på avverkningsytor.

Stubbskörd. Stubbskörd inom fornlämningsområden är tillståndspliktig. Stubbrytning innebär att stubbar dras upp med rötterna, vanligen i samband med föryngringsavverkning. Eftersom metoden normalt innebär ett ingrepp i marken är den inte tillåten inom fornlämningsområden utan tillstånd från länsstyrelsen.

Täkter eller schaktning. Alla täkter eller schaktningar inom fornlämningsområden är tillståndspliktiga.

Gallring. Liksom vid föryngringsavverkning krävs inget tillstånd för gallring under förutsättning att fornlämningen med tillhörande fornlämningsområde inte skadas. Gallring i olika former förekommer såväl inom hyggesbruket som inom hyggesfritt skogsbruk.

Uttransport av virke. Inget tillstånd krävs under förutsättning att fornlämningen och fornlämningsområdet inte skadas.

Gödsling/askåterföring. Gödsling inom fornlämningsområden är i vissa fall tillståndspliktig. Konstgödsel och även naturlig gödsel innehåller vattenlösliga salter, som visat sig påverka korrosionen av arkeologiska metallfynd. Gödsling kan även vara skadligt för benmaterial och glas. Dessutom påverkas också flora och fauna. Aska innehåller kol (dåligt kristalliserad grafit), som främst påverkar metallfynd. Spridning av gödsel/aska på eller inom fornlämningsområden bör därför anses som tillståndspliktigt enligt KML. Risken för körskador i samband med gödsling bör också uppmärksammas.

2.3 Byte av markanvändning från skogs- till jordbruk

Fornlämningar är skyddade enligt KML oavsett markanvändning. Men skyddet för andra delar av kulturmiljön påverkas i viss utsträckning av vilken markanvändning som pågår. I 30 § SVL stadgas hänsyn till kulturlämningar, men om delvis samma typer av lämningar ligger i jordbruksmark så är de skyddade som biotopskyddsområden enligt miljöbalken och av Jordbruksverkets föreskrifter SJVFS 1999:119. I praktiken kan detta exempelvis innebära att en stenmur inte har något skydd om den ligger i skogen, men när samma stenmur löper ut i jordbruksmark så är den skyddad, och ett ingrepp kräver tillstånd efter tillståndsprovning hos

Samråd och tillståndsprovning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

länsstyrelsen. Ändrad markanvändning påverkar även vilka stöd och bidrag som kan utgå för kulturmiljön.

Om det inte finns andra inskränkningar, som områdesskydd enligt miljöbalken, finns det i princip inga hinder för att skogsmark ställs om till jordbruksmark. I 2 a § SVL anges att som skogsmark eller träd- och buskmark enligt 2 § anses inte sådana områden "där marken i väsentlig utsträckning används för jordbruksändamål". Om skogsmark ska ställas om till jordbruksmark så ska detta anmälas till Skogsstyrelsen genom avverkningsanmälan, där det framgår att markägaren avser "avverkning för annat ändamål än virkesproduktion".

3 Jordbruket och kulturmiljön

Jordbruk regleras i lag både av miljöbalken och av EU:s olika regleringar. Men till skillnad från skogsvårdslagen, som utgår från trakthyggesbruk, så förutsätts inte en allenarådande form av brukande i jordbruket. Jordbruket, liksom skogsbruket, är att anse som pågående markanvändning, och enligt miljöbalken är jord- och skogsbruk av nationell betydelse. Det kan framhållas att jordbruksmark både utgörs av åkermark och av betesmark. Till jordbruk räknas även renskötsel och skogsbete, liksom julgransodling och energiskog under förutsättning att energiskogsodlingen kan ge rätt till stöd riktat till jordbrukare. De flesta åtgärder inom jordbruket är inte tillståndspliktiga, men en förändring av brukningsmetoder kan kräva tillstånd från länsstyrelsen om de nya metoderna innebär ingrepp i fornlämningen.

I åkermark finns ett stort antal fornlämningar som saknar, som KML uttrycker det, "synligt märke ovan jord"; detta gäller framför allt övergivna boplatser. Ett kontinuerligt åkerbruk på mark som innehåller sådana fornlämningar kräver inte tillstånd enligt KML. Däremot, om brukningsmetoderna förändras, så kan tillstånd från länsstyrelsen krävas. Om exempelvis plöjningsdjupet ökas, s.k. djupplöjning, kan den underliggande fornlämningen skadas om tidigare opåverkade delar av fornlämningen berörs. Detsamma gäller sådan plöjning intill fornlämningar med synliga anläggningar belägna i åkermarken eller på åkerholmar som orsakar att delar av fornlämningen direkt skadas eller att de, genom avlägsnande av vegetation, utsätts för erosion. På många håll är det ett allvarligt problem att många små återkommande skador sker på fornlämningar i jordbruket, dvs. den samlade effekten efter många år är att ett stort antal fornlämningar får betydande skador.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Betesdrift på fornlämningar kräver normalt inte tillstånd enligt KML, utan ett normalt betestryck ger i stället vanligen mervärden för kulturmiljöer. I vissa fall kan dock betesdrift leda till skador på fornlämningar och tillstånd från länsstyrelsen kan krävas exempelvis på gravfält där betestrycket behöver regleras för att undvika markskador.

En annan typ av markanvändning där tillståndsplikt enligt KML gäller är matjordstäkt på åkermark. Sådan täktverksamhet är dessutom tillståndspliktig enligt 9 kap. 6 a § miljöbalken. Husbehovstäcker är däremot inte tillståndspliktiga enligt miljöbalken, men får givetvis inte förekomma inom fornlämningsområden utan tillstånd.

Täckdikning på fornlämning är tillståndspliktigt enligt KML. Täckdikning regleras särskilt i 11 kap. 13 § miljöbalken. För dränering av jordbruksmark genom täckdikning med dräneringsrör som har en största diameter av 300 millimeter, krävs det dock tillstånd endast om allmänna eller enskilda intressen riskerar att skadas genom verksamheten.

Byggnationer inom fornlämningsområde är tillståndspliktiga. Tillbyggnader eller kompletteringsbebyggelse för ekonomibygnader på jordbruksfastigheter kan även de anses vara en typ av pågående markanvändning. För sådana fall som rör förändringar i ett befintligt boende, exempelvis behov av ökat utrymme, åtgärder för byggnadens underhåll eller tillgänglighet för funktionshindrade i form av handikappanordningar, finns vissa möjligheter till att söka bidrag för kostnader i samband med arkeologiska undersökningar enligt förordningen (1993:379) om bidrag till kulturmiljövård (se avsnitt 2.8.2 *Bidrag till arkeologisk undersökning vid mindre arbetsföretag*). I första hand ska dock alltid alternativ sökas där fornlämningen inte kommer att beröras och som inte försvårar fornlämningens bevarande för framtiden.

3.1 Roller och ansvar

Markägaren har, på samma sätt som inom skogsbruket, ett grundläggande ansvar enligt 2 kap. 10 § KML att ta reda på om det finns fornlämningar om man avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag. Denna information avser de fornlämningar som myndigheterna registrerat men även dem som annars är kända i bygden. Om markägaren har för avsikt att genomföra jordbruksåtgärder som innebär ingrepp i fast fornlämning, exempelvis nybyggnationer eller införande av förändrade brukningsmetoder, ska han eller hon ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

Jordbruksverket har ett generellt sektorsansvar för kulturmiljön i jordbruksmark frånsett fornlämningar, vilket framgår av Statens jordbruksverks föreskrifter SJVFS 2006:17.

RAÄ och *länsstyrelsen* har samma roller och ansvar i jordbruksmark som i skogsmark. När det gäller efterlevnaden av Jordbruksverkets föreskrift (SJVFS 2006:17) är det länsstyrelsen som utför tillsynen. I föreskriftens 14 § står att, om det finns särskilda skäl, får länsstyrelsen medge undantag från bestämmelserna i dessa föreskrifter (se 1.2 KML och annan lagstiftning).

3.2 Tillståndspliktens omfattning

Som vid all verksamhet kan länsstyrelsen meddela information till markägare genom muntliga samråd, som alltså inte behöver innebära att formella beslut tas. Men ifall länsstyrelsen bedömer att en åtgärd kräver tillstånd med åtföljande villkor så bör detta alltid leda till ett formellt skriftligt beslut. Det är viktigt att ett beslut dokumenteras så att det går att följa upp i efterhand. De villkor som anges i beslutet bör vara uppföljningsbara.

På samma sätt som i samband med skogsbruk kan länsstyrelsen fatta beslut om tillstånd till ingrepp i en fast fornlämning som finns på jordbruksmark. Länsstyrelsen väljer sällan att använda möjligheten att besluta om gränsbestämning av ett fornlämningsområde. Det vanliga är i stället att länsstyrelsen, om de bedömer att de aktuella jordbruksåtgärderna innebär ett ingrepp i fornlämningen, tar ett beslut enligt 2 kap.12 § KML. Besluten stipulerar i regel vissa villkor, med stöd av 2 kap. 13 § KML, för genomförandet av jordbruksåtgärderna för att eliminera eller minimera skadeverkningar på fornlämningen till en godtagbar nivå i relation till fornlämningens art och betydelse

Länsstyrelsen kan också, liksom i skogen, i förväg specificera villkoren för bevarande av fornlämningar som berörs i samband med de vanligaste jordbruksåtgärderna. Markägaren kan då själv anpassa sina planer så att ingrepp i fornlämningarna kan undvikas och slipper därmed ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen, exempelvis när det gäller djupplöjning eller dikesgrävning.

I jordbruksärenden gäller att om t.ex. brukningsvägar, stentippar, gränsvallar, renar mellan åkerskiften och hägnadsrester eller lämningar inte kan betraktas som fornlämning så ska heller inte villkor eller krav på hänsyn meddelas med stöd av KML, utan länsstyrelsen bör fatta eventuella beslut med stöd av förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. eller Jordbruksverkets föreskrifter SJVFS 1999:119.

Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m.

3.3 Byte av markanvändning från jord- till skogsbruk

Fornlämningsskyddet enligt KML påverkas inte av markanvändningen. Men skyddet för andra delar av kulturmiljön påverkas på olika sätt om det är skogs- eller jordbruk som är markanvändning. Generellt får kulturlämningar ett sämre formellt skydd om markanvändningen övergår från jordbruksmark till skogsmark. Exempelvis krävs inget tillstånd eller någon tillståndsprövning vid ingrepp i stenmurar som ligger i skogsmark och som inte klassificeras som fornlämning. Tillsynen övergår i dessa fall från länsstyrelsen till Skogsstyrelsen. Byte av markanvändning påverkar även vilka stöd och bidrag som kan utgå för kulturmiljön.

Nedlagd jordbruksmark är att betrakta som skogsmark enligt skogsvårdslagens definition, såvida den inte behövs för annat ändamål. 12 kap. 9 § miljöbalken reglerar jordbruksmark som tas ur jordbruksproduktion. I 3 § förordningen (1998:915) om miljöhänsyn i jordbruket preciseras att "Jordbruksmark får tas ur jordbruksproduktion tidigast åtta månader efter det att anmälan om åtgärden har gjorts till länsstyrelsen, om inte länsstyrelsen medger något annat. Anmälan behövs dock inte om åtgärden är av ringa betydelse för jordbruket på brukningsenheten eller för natur- och kulturmiljön och inte heller när marken tas i anspråk för verksamhet vars tillåtlighet prövats i särskild ordning."